

vladimir iljič uljanov lenjin

O TOLSTOJU

uz pedesetogodišnjicu
lenjinove smrti

Protivrečnosti u Tolstojevim delima, shvatanjima, učenjima, u njegovoj školi — stvarno su upadljive. S jedne strane, tu je genijalni umetnik, koji je da ne samo neupredive slike ruskog života nego i prvaklanska dela svetske književnosti. S druge strane spahija, jurodij u Hristu. S jedne strane izvanredno snažan, neposredan i iskren protest protiv društvene laži i neiskrenosti, — s druge strane — »tolstojevac«, tj. tričav, histeričan slabici, koga nazivaju ruskim intellektualistom, koji se javno busa u grudi i veli: »Nevaljao sam, gadan sam, ali se bavim moralnim samousavršavanjem; ne jedem više meso i hramim se samo kotletima od pirinča«. S jedne strane — nemilosrdna kritika kapitalističke eksplatacije, razgoličavanje vladinih nasilja, komedije suda i državne uprave, potpuno otkrivanje dubine protivrečnosti između porasta bogatstva i tekovina civilizacije i porasta nemaštine, podivljališta i mučenja radničkih masa; s druge strane — jurodiva propoved »neprotivljenja zlu« nasmijem. S jedne strane — najtrezviji realizam, skidanje svih i svakojakih maski; s druge strane — propoved jedne od najgnusnijih stvari koje uopšte postoje na svetu, naime: religije, nastojanje da se umesto popova po zvaničnoj dužnosti postave popovi po moralnom uverenju, tj. kultivisanje najrafiniranije i zato naročito odvratne populacije. Doista

*Ti si uboga, ti si i obilna,
Ti si i slična, ti si i nemoćna,
— Rusijo Majko!*

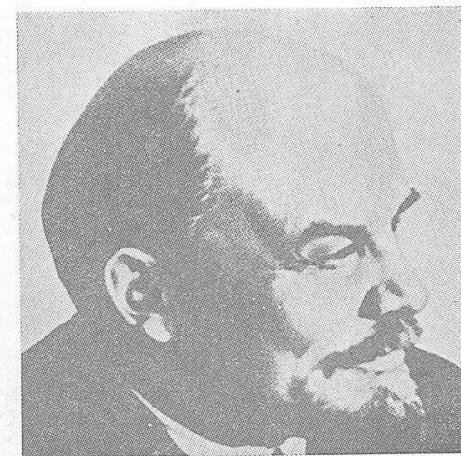
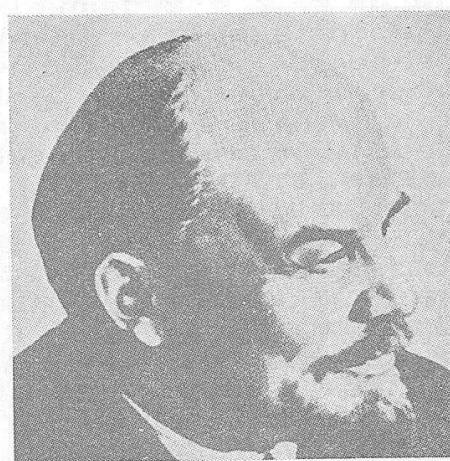
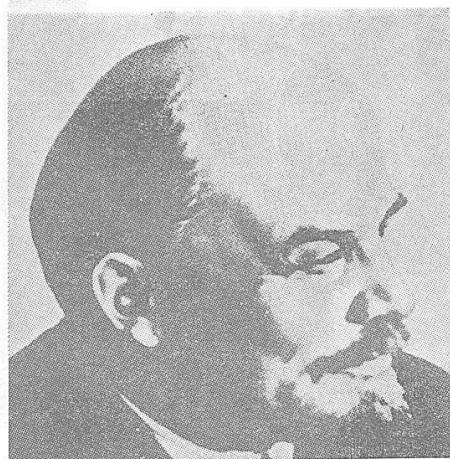
Očigledno je samo po sebi da s takvim protivrečnostima Tolstoj absolutno nije mogao da shvati ni radnički pokret i njegovu ulogu u borbi za socijalizam ni rusku revoluciju. Ali protivrečnosti u pogledima i učenjima Tolstojevinu nisu slučajnost, nego izraz onih protivrečnih uslova u koje je bio stavljen ruski život u poslednjoj trećini XIX veka. Patrijarhalno selo, koje se tek juče oslobodilo kmetstva, bilo je u pravom smislu reči prepustošeno na milost i nemilost pljačkanju od strane kapitala i države. Stari temelji seljačkog gazdinstva i seljačkog života, temelji koji su se stvarno održavali u toku vekova, počeli su se rušiti s neobičnom brzinom. I protivrečnosti u shvatanjima Tolstojevinu treba ocenjivati ne s gledišta savremenog radničkog pokreta i savremenog socijalizma (takva ocena je, razume se, neophodna, ali je nedovoljna), nego s gledišta onog protesta protiv nadiranja kapitalizma, protiv uprošćivanja i oduzimanja zemlje masama, protesta koji je morao nići u patrijarhalnom ruskom selu. Tolstoj je smešan kao prorok koji je pronašao nove recepte za spas čovečanstva, — i zato su tako jedni strani i ruski »tolstojevcii«, koji su hteli da pretvore u dogmu baš na slabiju stranu njegova učenja. Tolstoj je veliki kao tumač onih ideja i onih raspolaženja koja su se formirala kod miliona ruskih seljaka u doba nastupanja buržoaskе revolucije u Rusiji. Tolstoj je originalan, jer celokupnost njegovih pogleda, štetnih kao celina, izražava baš osobine naše revolucije kao seljačke buržoaskе revolucije. Protivrečnosti u Tolstoje-

vim pogledima, s tog gledišta, — stvarno su ogledalo onih protivrečnih uslova u koje je bila stavljenja istorijska aktivnost seljaštva u našoj revoluciji. S jedne strane, vekovi feudalnog ugnjetavanja i decenije forsiranog propadanja posle reforme nagomilali su brda mržnje, ogorčenja i očajničke rešenosti. Težnja da se zbrisu do temelja i zvanična crkva, i spahijska vlast, da se unište svi stari oblici i stari sistem zemljoposeda, da se raskrči zemljište, da se umesto policijsko-klasne države stvorí zajednica slobodnih i ravнопravnih sitnih seljaka, — ta težnja provlači se kao crvena nit kroz svaki istorijski korak seljakâ u našoj revoluciji, i nesumnjivo je da idejna sadržina Tolstojevih spisa kudikamo više odgovara toj seljačkoj težnji nego apstraktnom »hrišćanskom anarhizmu«, kako ponekad ocenjuju »sistemu« njegovih pogleda.

U delima Tolstojevima došle su do izraza i snaga i slabost, i moć i ograničenost baš seljačkog masovnog pokreta. Njegov vatreñ, strastan, često nemilosrdno-oštar protest protiv države i policijsko-zvanične crkve izražava raspolaženje primitive seljačke demokratije, u kojoj su vekovi kmetstva, činovničke samovolje i pljačke, crkvenog jezuitizma, prevare i lopovluka nagomilali brda ogorčenja i mržnje. Njegovo uporno negiranje privatne zemljišne svojine izražava psihologiju seljačke mase u onom istorijskom momentu kada je stari srednjovekovni zemljoposedi, i spahijski i državno-dodeljeni, konačno postao nepodnošljiva smetnja za dalji razvitak zemlje i kada je taj stari zemljoposedi neizbežno trebalo najodlučnije, naj-nemilosrdnije srušiti. Njegovo neprestano i-eksplatacije kapitalizma, puno najdubljeg osećanja i najvatrenijeg revolta, izražava sav užas patrijarhalnog seljaka kome je počeo da se primiće nov, nevidljiv, neshvatljiv neprijatelj koji dolazi odnekud iz grada ili odnekud iz inostranstva, koji ruši sve »temelje« seoskog života, koji sa sobom donosi nevideno pustošenje, bedu, smrt od gladi, podivljajstvo, prostifaciju, sifilis — sve nesreće »epohe prvobitne akumulacije«, sto puta zaostrene prenošenjem na rusko tlo najnovijih načina pljačke što ih je izradio gospodin Kupon.

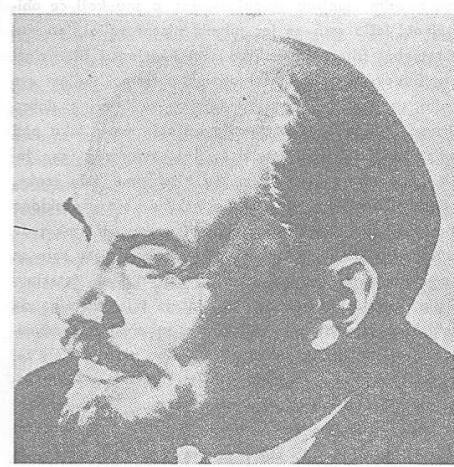
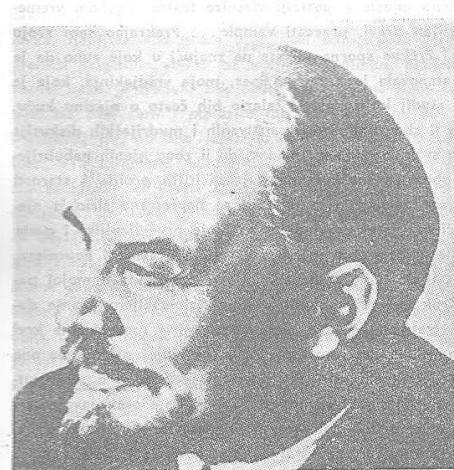
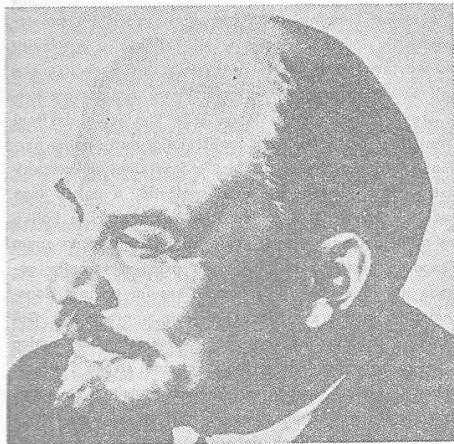
Tolstoj je odlično poznavao seosku Rusiju, život spahije i seljaka. On je u svojim umetničkim delima dao takve slike tog života koje idu u red najboljih dela svetske književnosti. Katastrofalno pucanje svih »starih temelja« seoske Rusije izoštrilo je njegovu pažnju, probudio njegovo interesovanje za ono što se dešavalo oko njega, doveo do preloma u čitavom njegovom pogledu na svet. Tolstoj je po rođenju i po vaspitanju pripadao najvišoj aristokratiji u Rusiji, — ali on je prekinuo sa svima uobičajenim pogledima te sredine i, u svojim poslednjim delima, okomio se sa strasnom kritikom na čitav savremeni državni, crkveni, društveni, ekonomski poređak, zasnovan na porobljavanju masa, na njihovoj bedi, na upropaščavanju seljaka i sitnih vlasnika uopšte, na nasilju i licemerstvu, koji od vrha do dna ispunjavaju čitav savremeni život.

Tolstojeva kritika nije nova. On nije rekao ništa što mnogo pre njega nisu rekli i u evropskoj i u ruskoj književnosti oni koji su bili na strani trudbenika. Ali originalnost Tolstojeve kritike i njen istorijski značaj saстоji se u tome što ona s neobičnom snagom, koja je svojstvena samo genijalnim umetnicima, izražava prelom u shvatanjima najširih narodnih masa u Rusiji pomenutog perioda, i to upravo prelom u shvatanjima seoske, seljačke Rusije. Jer, kritika savremenog poretku kod Tolstoja razlikuje se od kritike tog istog poretku kod predstavnika savremenog radničkog pokreta baš po tome što Tolstoj stoji na gledištu patrijarhalnog, naivnog seljaka, Tolstoj prenosi njegovu psihologiju u svoju kritiku, u svoje učenje. Zbog toga se Tolstojeva kritika odlikuje takvom snagom osećanja, takvom strašću, ubedljivošću, svežinom, iskrenošću, neustrašivošću, u težnji »da se dođe do srži, da se pronađe pravi uzrok nevoljama masa, da ta kritika stvarno odražava pre-

lom u shvatanjima miliona seljaka, koji tek što su izašli na slobodu iz kmetstva i shvatili da ta sloboda znači nove užase propadanja, smrti od gladi, beskućničkog života među gradskim »hitrovcima« itd. Tolstoj odražava njihovo raspolaženje tako verno, da i sam unosi u svoje učenje njihovu naivnost, njihovo tuđenje od politike, njihov misticizam, želju da pobegnu od sveta, »neprotivljenje zlu«, nemoćno proklinjanje kapitalizma i »vlasti novca«. Protest miliona seljaka i njihovo očajanje — to se sastavilo u Tolstojevu učenju.

Tolstoj je s ogromnom snagom i iskrenošću šibao vladajuće klase, s velikom ubedljivošću izobličavao unutrašnju laž svih ustanova pomoći kojih se održava savremeno društvo: crkvu, sud, militarizam, »zakoniti« brak, buržoasku nauku. Ali njegovo učenje bilo je u punoj protivrečnosti sa životom, sa radom i borbom grobara savremenog poretku.

ka, proletarijata. Čije se gledište odrazilo u propovedanju Lava Tolstoja? Na njegova usta govorila je sva ona mnogomilionska masa ruskog naroda koja već mrzi gospodare savremenog života, ali koja još nije došla do svesne, dosledne, beskompromisne, nepomirljive borbe protiv njih.

Epoha kojoj pripada Tolstoj i koja se izvanredno reljefno odrazila kako u njegovim genijalnim umetničkim delima tako i u njegovu učenju jeste epoha posle 1861. pa do 1905. godine. Istina, Tolstojev književni rad otpočeo je ranije i završio se kasnije nego što je otpočeo i što se završio taj period, ali se L. Tolstoj potpuno formirao, kao umetnik i kao mislilac, baš u tom periodu, čiji je prelazni karakter uslovio sve bitne crte i Tolstojevih dela i »tolstojevštine«.

Lav Tolstoj je na usta K. Ljevina u *Ani Karenjinii* izvanredno jasno izrazio u čemu

se sastojalo težište ruske istorije za to pola veka.

»...Razgovori o letini, o najmu radnika i tome slično, koje obično smatraju, Ljevin je to znao, za nešto veoma nisko, ...sada su Ljevin izgledali jedino važni. To nije možda bilo važno za vreme kmetstva, ali nije važno u Engleskoj. U oba slučaja sami uslovi su određeni; ali kod nas sada, kada se sve to preokrenulo i kada se tek organizuje, pitanje o tome kako će se složiti ti uslovi jeste jedino važno pitanje u Rusiji, — mislio je Ljevin« (Dela, tom X, str. 157).

»Kod nas se sada sve to preokrenulo i tek se organizuje«, — teško je zamisliti tačniju karakteristiku perioda 1861—1905. godine. Ono što se »preokrenulo« dobro je poznato ili, u najmanju ruku, potpuno je poznato svakom Rusu. To je kmetstvo i čitav »staro poredak« koji mu odgovara. Ono što se »tek organizuje« potpuno je nepoznato, tuđe nerazumljivo najširoj masi stanovništva. Za Tolstoja se taj buržoaski poredak koji se »tek organizuje« nejasno ocrtava u vidu strašila — Engleskoj. Baš — strašila, jer Tolstoj odbacuje, da tako kažemo, principijelno svaki pokušaj da objasni sebi osnovne crte društvenog poretka u toj »Engleskoj«, vezu tog poretka s vladavinom kapitala, s ulogom novca, s pojmom i razvitkom razmene. Kao i narodnjaci, on neće da vidi, on zatvara oči, on izbegava misao da se u Rusiji ne »organizuje« nikakav drugi, već buržoaski poredak.

Tačno je da je, ako ne »jedino važno«, a ono najvažnije s gledišta najbližih zadataka čitave društveno-političke delatnosti u Rusiji za period 1861—1905. godine (pa i za naše vreme) bilo pitanje »kako će se organizovati« taj poredak, buržoaski poredak, koji dobija veoma raznovrsne oblike u »Engleskoj«, Nemačkoj, Americi, Francuskoj itd. Ali za Tolstoja je takvo određeno, konkretno-istorijsko postavljanje pitanja nešto potpuno tuđe. On rasuduje apstraktno, on dopušta samo gledište »večnih principa moralu, večnih istinsti religije, a nije svestan da je to gledište samo ideološki odraz starog poretka (»onog što se preokrenuo«), feudalnog poretka, poretka života istočnih naroda.

U *Lucernu* (pisanom 1857. godine) L. Tolstoj izjavljuje da priznavanje »civilizacije« za sreću jeste »ubrazeno znanje« koje »uništava u čovečjoj prirodi instinktivne, najsvetije, provobitne potrebe za dobrom«. »Postoji jedan, samo jedan nepogrešivi rukovodilac u nama« — uzvikuje Tolstoj, — »Sveti Duh koji nas prožima« (Dela, II, 125).

U *Ropstvu našeg doba* (pisanom 1900. godine) Tolstoj, ponavljajući još revnonsije ta apelovanja na Sveti Duh, izjavljuje da je politička ekonomija »tobožnja nauka« zato što za »primer« uzima »malu Englesku koja se nalazi u najizuzetnijem položaju«, — mesto da za primer uzima »položaj ljudi u celom svetu u toku celog istorijskog vremena«. Koji je taj »ceo svet« — to nam otkriva članak *Progres i definicija obrazovanja* da je progress »tobož opšti zakon za čovečanstvo«, pozivajući se na »čitav takozvani Istok« (IV, 162). »Opštег zakona kretanja čovečanstva napred nema« — izjavljuje Tolstoj — »kao što nam to dokazuju nepokretni istočni narodi.«

Po svojoj realnoj istorijskoj sadržini tolstojevština i jeste ideologija istočnjačkog poretka, azijskog poretka. Otuda potiče i asketizam, i neprotivljenje zlu nasiljem, i duboki tonovi pesimizma, i uverenje da je »sve ništa, sve — materijalno ništa« (O smislu života, str. 52), i vera u »Duh«, »prapočetak svega«, prema kome je prapocetku čovek samo »trudbenik«, »kome je određeno da spašava svoju dušu itd. Tolstoj je veran toj ideologiji i u *Krajcerovo sonati* kada kaže: »emancipacija žena nije ni na kursevima ni u parlamentima, već u spavačoj sobi«, — i članak iz 1862. godine, u kome se kaže da univerziteti daju samo »razdražene, bolesne liberalce«, koji su »besciljno istrgnuti iz ranije sredine«, koji »ne nalaze sebi mesta u životu« itd. (IV, 136—137).

Pesimizam, neprotivljenje, apelovanje na »Duh«, jeste ideologija koja se neminovno

pojavljuje u takvoj epohi kada se čitav stari poredak »preokrenuo« i kada masa koja je vaspitana u tom starom poretku i koja je s majčinim mlekom posisala principe, navike, tradicije, verovanja tog poretka, ne vidi niti može videti koji je taj novi poredak koji se »organizuje«, koji ga društvene snage i kako upravo »organizuju«, koje su društvene snage sposobne da donesu spas od bezbrojnih, naročito akutnih nedača, koje su svojstvene epohama »preloma«.

Period 1862—1904. godine bio je upravo takva epoha preloma u Rusiji kada se staro nepovratno rušilo načinilo svih, a novo se tek organizovalo, pri čemu su se društvene snage koje su bile tvorci tog organizovanja prvi put pokazale na delu u širokom opštencionalnom razmeru, u masovnoj otvorenoj akciji na najrazličitijim poprišima, tek 1905. godine. A posle događajā od 1905. godine u Rusiji naišli su analogni događaji u čitavom nizu država onog istog »Istoka« na čiju se »nepokretnost« pozivao Tolstoj 1862. godine. Godina 1905. bila je početak kraja »istočnjačke« nepokretnosti. Baš zbog toga je ta godina donela istorijski kraj tolstojevštine, kraj čitave te epohе, koja je mogla i morala roditi Tolstojevo učenje — ne kao nešto individualno, ne kao kapris ili želju za originalnošću, nego kao ideologiju životnih uslova u kojima su se stvarno nalazili milioni i milioni u toku izvesnog vremena.

Tolstojevo učenje je apsolutno utopističko i, po svojoj sadržini, reakcionarno u najtačnijem i najdubljem smislu te reči. Ali otuda nikako ne proizlazi ni to da to učenje nije bilo socijalističko niti da u njemu nije bilo kritičkih elemenata, koji mogu davati dragocen materijal za prosvećivanje naprednih klasa.

Postoji socijalizam i socijalizam. U svim zemljama s kapitalističkim načinom proizvodnje postoji socijalizam koji izražava ideologiju klase koja dolazi da smeni buržoaziju i postoji socijalizam koji odgovara ideologiji klasa kojima na smenu dolazi buržoazija. Feudalni socijalizam je, na primer, socijalizam ove druge vrste, i karakter takvog socijalizma je odavno, pre više od 60 godina, ocenio Marks uporedno s ocenom drugih vrsta socijalizma.

Dalje. Kritički elementi su svojstveni utopističkom učenju L. Tolstoja isto onako kao što su svojstveni mnogim utopističkim sistemima. Ali ne treba zaboravljati duboku Markssov primedbu da značaj kritičkih elemenata u utopističkom socijalizmu »stoji u obrnutoj srazmeri prema istorijskom razvitu«. Ukoliko se više razvija, ukoliko određeniji karakter dobija aktivnost onih društvenih snaga koje »organizuju« novu Rusiju i koje donose spas od savremenih društvenih nevolja, utoliko kritičko-utopistički socijalizam brže »gubi« svaku praktičnu vrednost, svako teoretsko opravdanje.

Pre četvrt veka kritički elementi Tolstojevoga učenja mogli su u praksi ponekad biti korisni nekim slojevima stanovništva *uprkos* reakcionarnim i utopističkim crtama tolstojevštine. U toku poslednje, recimo, decenije to nije moglo tako biti, zato što je istorijski razvitak odmakao znatno napred od osamdesetih godina do kraja prošlog veka. A u naše dane, pošto je niz pomnenih događaja učinio kraj »istočnjačkoj« nepokretnosti, u naše dane kada su se tako jako raširile svesnoreakcionarne, u usko-klasnom, u koristoljubivo-klasnom smislu reakcionarne ideje vjehovaca među liberalnom buržoazijom, — kada su te ideje zarazile čak i deo da kažem marksista, stvorivši »likvidatorsku« struju, — u naše dane svaki pokušaj idealizacije Tolstojevoga učenja, opravdanje ili ublažavanje njegovog »neprotivljenja zlu«, njegovih apelovanja na »Duh«, njegovih poziva na »moralno samousavršavanje«, njegove doktrine »savesti« i opšte »ljudi«, njegovog propovedanja asketizma i kvijetizma itd — nanosi najneposredniju i najdublju štetu.

(Fragmenti iz knjige »V. I. LENJIN O KNJIŽEVNOSTI«, zbornik, izdanie »Kultura« Beograd, 1949.)

Preveo sa ruskog
DRAGIŠA ŽIVKOVIĆ